

BERG

Rönnäs fjärding, Leksands socken

Leksands kulturmiljöprogram

Författare

Kristoffer Ärnback

Antagen av samhällsbyggnadsutskottet 2021-05-27

LEKSANDS
KOMMUN

LÄNSSTYRELSEN
DALARNAS LÄN

Dalarnas
museum

BERG

Rönnäs fjärding, Leksands socken

Leksands kulturmiljöprogram

Författare

Kristoffer Ärnback

Redaktion

Lars Jönses och Kristoffer Ärnback

Omslag: Timmervilla med dalaromantiska detaljer uppförd under 1900-talet längs byvägen mot Västra Rönnäs.

Fotografier och illustrationer: Om inget annat anges, Kristoffer Årnbäck, Dalarnas museum. Om inget annat anges härstammar rapportens kartor från Lantmäteriets tjänster *Historiska kartor* samt *Kartor, flygbilder och ortnamn*. Kartorna används i rapporten under Dalarnas museums avtalsnummer: ©Lantmäteriet I2014/00618

© Dalarnas museum 2021

ISSN:

Innehåll

Beskrivning	7
Historik	7
Riksintresse för kulturmiljövården	7
Översiktling placering och topografi	7
Bytyp, förhållande mellan landskap och bebyggelse	7
Bebyggelsens huvuddrag	7
Utmärkande detaljer	10
Värden	10
Platsnamn	10
Odlingsmarkens betydelse i det äldre bondesamhället	12
Bystruktur	13
Timmerhuskulturen och månghussystemet	15
Låg, tät och ofärgad eller faluröd bebyggelse	15
Kringbyggdhet	16
Modernistiska timmerhus	18
Värdekarta	20
Vad är ett kulturmiljöprogram?	21

Berg är en radby belägen i sluttningsläge norr om Österdalälvens utlopp i Insjön. Karta, Lantmäteriet.

Beskrivning

HISTORIK: Berg ligger i Rönnäs fjärding i Leksands socken. Byn ligger i Leksands kommun, som ursprungligen bildades som Leksands landskommun 1863. År 1971 ombildades landskommunen till Leksands kommun. År 1974 uppgick Siljansnäs och Åls landskommuner i Leksands kommun. Byn förekommer med tre skattebönder under bynamnet *Westenbergh* i skattelängden från 1543, men kan ha omtalas redan 1482 som *Berghe*. Det har genom historien påträffats järnslag kring byn. Abraham Hülpers antecknade vid sin resa genom Dalarna 1757 att det bland annat vid byn Romma »finnes slagg-högar, hwaraf slutas, at här i förra tider varit jern-tillwärkning«. Efter storskiftet, som inträffade under 1820-talet, fanns 13 gårdar belägna på ungefär samma vis som de äldre gårdarna i byn ligger idag. Enligt Karl-Erik Forsslund har byn sannolikt expanderat norrut från ett tidigare läge där Bergsbäcken rinner ut i Insjön, något som förklarats bland annat genom att det funnits grundrester från tre tidigare gårdar vid stranden där. Byn hör till de minsta i Leksands socken. Sannolikt har läget mellan Bergsberget och Insjön försvårat expansioner. Vid storskiftet hade sex av 13 gårdar ett tvåfåbodsystem och bedrev fåboddrift på två fåbodrar.

RIKSINTRESSE FÖR KULTURMILJÖVÅRDEN: W 29 47 Dalälvsbyarna, Leksand.

ÖVERSIKTLIG PLACERING OCH TOPOGRAFI: Byn Berg är belägen på en avsats i en sydvästsluttning med utblickar över Insjön och landskapen bortom. I nordöst finns Bergsberget och i sydväst Dalälvens utlopp i Insjön. Rönnäsvägen löper genom byn och förbinder den med Rönnäsbyarna i sydöst och Romma i nordväst.

BYTYP, FÖRHÅLLANDE MELLAN LANDSKAP OCH BEBYGGELSE: Berg är en tydlig men gles radby som löper över en avsats på Bergsbergets sydvästsluttning. Det finns även enstaka gårdar som ligger på högre sluttningsslägen upp mot skogen i nordöst. Byns odlingsmark är i huvudsak belägen i sydväst, invid vattnet. Odlingslandskapet har en öppen karaktär. Byns placering på en smal avsats mellan ett berg och Dalälven gjorde historisk expansion svår, varför Berg än idag är den minsta av Dalälvsbyarna i Leksands socken.

BEBYGGELSENS HUVUDDRAG: Gårdarna i Berg är relativt glest belägna längs den genomlöpande byvägen. Några gårdar har en äldre karaktär som konstitueras av enstaka äldre ekonomibyggnader. Bebyggelsen överlag ger dock ett förändrat helhetsintryck. Äldre bostadshus har exempelvis moderniserats med nya fönster och tilläggsisolering under det sena 1900-talet eller under 2000-talet. Det finns gårdar i byn som är delvis kringbyggda, men sällan på fler än två sidor om gårdstunet. Nästan alla byggnader i Berg är byggda helt i trä och byggnader som är äldre än 1930 är i regel knuttimrade. De flesta husen i byn är rödfärgade, med undantag från ett antal modernistiska timmerhus mitt i byn, varav tre är mörkbruna och ett är ofärgat. De flesta husen i byn har tegeltak.

Äldre timmerhus med delvis välbevarade detaljer söder om Berg, vid landsvägen mot Västra Rönnsås. Berg 11:3.

Kringbyggd gård i södra delen av Berg. Det finns många hus i byn som är uppförda under 1900-talet med röd locklistpanel och karaktäristiska takkupor. Berg 3:4.4

Det öppna och hävdade odlingslandskapet vid Österdalälvens utlopp i Insjön. Landsvägen löper över Bergsbergets sluttning.

Delvis kringbyggd gård med utbyggt bostadshus i två våningar. Berg 5:7.

Många äldre byggnader har ombyggt och utbyggt under 1900-talet och 2000-talet. Berg 7:4.

UTMÄRKANDE DRAG: I förhållande till byns storlek finns en utmärkande mängd små vinkelformade faluröda hus på höga socklar och med sadeltak längs bygatan. Många av byggnaderna har takkupor. Byggnaderna uppfördes sannolikt under 1900-talets första hälft, men i en lågmäld och till byn anpassad utformning. Mitt i byn finns en utmärkande klunga med modernistiska timmerhus från tiden kring 1900-talets mitt. Flera av dessa är fortfarande till sin exteriör välbevarade från tiden då de uppfördes.

Värden

Nedan beskrivs de värden som byarna bedöms besitta. I detta kulturmiljöprogram beskrivs kulturhistoriska och estetiska värden. Alla värden förklaras i sitt sammanhang, men utefter en förutbestämd grundmall som är lika för varje by.

Miljöer och byggnader med kulturhistoriska värden bär på berättelser om det förflutna som av olika anledningar bedöms vara viktiga för vår samtid – eller att bevara för framtiden. I arbetet med Leksands kulturmiljöunderlag har berättelserna om *det äldre bondesamhället*, *timmerhuskulturen*, *turismen i Leksand* och *industrisamhället* bedömts som särskilt viktiga. De värderingar som finns listade nedan utgår ifrån bedömningar om hur olika platser, miljöer eller byggnader återspeglar olika aspekter av dessa berättelser. På platser där andra intressanta berättelser tydligt framträder har även dessa medtagits i bedömningen av byns olika värden. Det kan exempelvis beröra anknytningar till välkända historiska personer eller lokala traditioner som är särskilt viktiga för en specifik by. I Leksands-Noret återspeglas delvis andra berättelser än i byarna, varför bedömningsgrunderna där skiljer sig från byarna. Miljöer och byggnader som inte förändrats nämnvärt under de senaste 40-50 åren värderats generellt högt i detta kulturmiljöprogram. Detta beror på att ovan nämnda berättelser mer tydligt kan utläsas ur de miljöer som inte nämnvärt förändrats under senare tid.

Miljöer och byggnader med estetiska värden bedöms ha stora utseendemässiga och upplevelsemässiga kvaliteter. Det kan röra sig om byggnader som är uppförda med stor hantverksmässig skicklighet och högkvalitativa material, landskapsrum där bebyggelsen och landskapet tillsammans bildar trivsamhet eller miljöer som är synbart gamla och bär många spår av tidens tand.

Platsnamn

Platsnamn är ofta gamla, och med betydelser som är sprungna ur, eller anknutna till platsens specifika historia. Att beakta god ortnamnsed är lagstadgat enligt kulturmiljölagen. Platsnamnet Berg eller den andra förekommande namnformen *Västanberg* (Westenberg eller Vesterberg) har sitt ursprung i byns läge längs randen av Bergsberget. Den dialektala namnformen Bergs har sannolikt kommit till genom att man lössryckt namnet från en längre namnsammansättning.

Bebyggelsen i Berg är belägen högt, på en sluttning ovanför odlingslandskapet.

Utsikt från norra delen av byn mot Ullvi och Vändattberget.

Ålderdomlig timmerstomme och nyare bostadshus i södra delen av byn. På grund av sluttningläget har många byggnader i byn höga socklar. Berg 10:1.

Värden/var varsam med

- Platsnamnet Berg eller Västanberg. Västanberg är ett äldre bynamn som tycks ha förekommit parallellt med Berg under delar av historien.

Odlingsmarkens betydelse i det äldre bondesamhället

Byarna som helhet, i synnerhet med avseende på bebyggelsens utbredning och samspelet mellan bebyggelse och odlingsmark kan berätta en mångfald av berättelser om livet i Dalarna och Leksand innan industrisamhällets genombrott på landsbygden. I det äldre bondesamhället, här menat som det av jordägande bönder dominerade samhälle som föregick industrisamhället på många platser i Dalarna, uppdelades av tradition såväl jord som byggnader mellan alla syskon i en syskonskara vid arvskitte. I Leksand och Övre Dalarna var de flesta därför småbrukare med egen gård och egen jord, något som är annorlunda gentemot många andra delar av Sverige, där en mindre andel av befolkningen faktiskt ägde jord. När befolkningen ökade, särskilt från och med 1700-talet, splittrades odlingsmarken i komplexa ägofigurer. Något som på sikt ledde till ett jordbruk med minskade marginaler och större känslighet för missväxt. Detta tvingade delar av befolkningen på arbetsvandringar med bisysslor, och gav upphov till bland annat ett utpräglat fåbodbruk. Den odlingsmark som fanns var livsviktig ekonomiskt, men även av stor social betydelse. Att ärva och äga jord ansågs mycket viktigt, och medförde viktiga demokratiska rättigheter och möjligheter, bland annat till att bedriva fåbodbruk och att ha rösträtt i sockenstämman.

Det finns specifika företeelser i landskapet i och kring byn som berättar om det äldre bondesamhället. Djurhållningen var förr en förutsättning för livsuppehållet. Hur många djur man kunde hålla berodde på tillgången av bete och vinterfoder. Antalet djur styrde i sin tur, före konstgödningens tid, hur stor åkerareal man kunde hålla. Det rådde därför stor konkurrens om slätter och bete och i stort sett all tillgänglig gräsmark utnyttjades för slätter medan sämre mark brukades till bete. Hackslogar kallades de stembundna fastmarker som inte var lämpliga att odla upp men som ändå gav tillräckligt så de var värda att slå. Förbättring av slättermarkerna utfördes i den mån det var möjligt och man kan se spår av stenröjning. Den årliga slättern skapade en mager mark som sällan eller aldrig fick tillskott av gödning och därmed gavs förutsättningar för en stor mångfald av växter, insekter och svamp. Varje liten rest av denna naturtyp är värd att förvalta då de ofta hyser hotade arter.

Idag har slättermarken till stor del växt igen och en liten del har röjts upp till åker. I det som tidigare var öppen mark, åker och äng kan man idag ändå finna spåren av odlarmödan i form av rösen, åkerkanter, beskurna träd men även i själva artsammansättningen. I och runt byarna fanns förr stora arealer slättermark men med dagens jordbruk är de nästan helt försvunna. De som finns kvar är därför värdefulla att värna.

För att dryga ut vinterfodret till djuren repades löven av träd eller så skars riset av från träd som rönn, sälj och björk. För att underlätta för löv- och

risskörd beskars träden, hamlades, på den höjd som var lämplig. Lövfoderträden har kunnat bli mycket grova och gamla och är hemvist för en mångfald av arter. De kan kännas igen genom sin speciella form där grenarna ofta kapades mer än två meter över mark dit djuren inte nådde och det finns en tydlig hamlingszon med grenskott och knölar på stam och huvudgrenar.

Det var inte ovanligt att man planterade vårdträd på gårdarna. Det var ofta ädellövträd, som lönn, lind, alm, ek eller ask. Vårdträden skulle i äldre folketro beskydda gårdens invånare men kan även ha planterats för att exempelvis markera ett barns födelse.

Om fruktträd vårdas på rätt sätt kan de bli gamla och de kan vara värdefulla karaktärsskapare på gårdarna. Alléer, som kan vara enkelradiga eller dubbelradiga, förknippas ofta med högeståndsmiljöer, vilket det är knappt med i Leksands bymiljöer, men de kan även ha planterats längs vägarna för att ge vindskydd och skugga. De kan också ha använts för lövtäkt.

Det omfattande jordbruket på de rika sedimentjordarna närmast Österdalälven möjliggjorde att byar så som Berg kunde växa sig stora jämfört med byar på magrare jord, så som Hisvåla-Grytberg och Hästberg. Den stora och öppna landskapskaraktären är värdefull eftersom den erbjuder en historisk kontext till den omfattande, täta och utbredda bebyggelsen i byarna. De öppna odlingslandskapen förstärker också byarnas estetiska värden genom att bidra med öppna ytor, siktlinjer och rumslighet.

Värden/var varsam med:

- De hävdade öppna odlingslandskapet mellan Berg och Insjön samt Österdalälven i sydväst.

Bystruktur

Bebyggelsens tillkomst och utveckling hänger samman med hur landskapets resurser kunde nyttjas. Just jordbruksmarken dikterade ofta hur gårdarna placerades i byn. Historiskt placerades många gårdar antingen i skogsbryn eller på karga höjdlägen mitt i odlingslandskapet. Detta beror på att sådana platser inte var lika användbara som odlingsmark. Gårdarnas placering i landskapet konstituerade sedan framväxten och utvecklingen av bynstrukturens karaktär. Bergs karaktär av en radby, där många gårdar är belägna tätt längs en genomlöpande byväg är värdefull eftersom den är karaktäristisk och typisk för Leksand och Övre Dalarna. Att bebyggelsen i hög grad är koncentrerad till ett höjdläge som omges av odlingsmark förstärker värdet, eftersom det därigenom är särskilt tydligt att byn anlagts och expanderat med hänsyn till den omgivande odlingsmarken.

Värden/var varsam med:

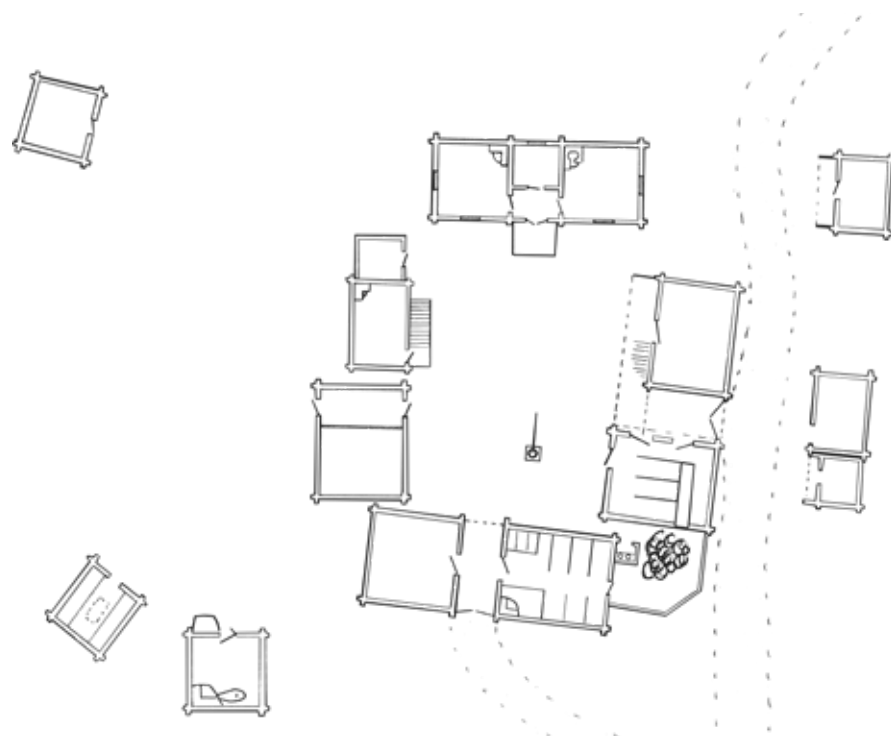
- Bergs radbykaraktär och bebyggelsens tydliga koncentring till en avsats i slutningsläge.

Tröskloge i timmer av relativt hög ålder i den norra delen av byn. Berg 5:7.

Kringbyggd gård med ålderdomliga timmerhus. längst upp från vänster: hölada, parstuga (bostadshus), långsideshärbre, källarstuga, loftbyggnad med portlider, vagnsbod sammanbyggd med kortsideshärbre, tröskloge, brunn, stall, torkhus, smedja, lada och fähus med portlider och dyngstad.

Timmerhuskulturen och månghussystemet

Från medeltiden och fram till 1900-talet knuttimrades de flesta byggnaderna i Övre Dalarna. I Berg finns fortfarande bevarat ett antal knuttimrade ekonomibyggnader som är uppförda innan 1930. I byn finns också äldre bostadshus med timmerstomme, men dessa har genom sentida renoveringar och ombyggnader i hög grad mist sin ålderdomliga karaktär. Timmerhuskulturen präglas av månghussystemet. Istället för att bygga få och stora byggnader uppfördes många små och funktionsspecifika timmerbyggnader. Det fanns många sociala och praktiska fördelar med detta. De små byggnaderna var lätta att dela upp och flytta vid arvsförfogande. Råvaran fanns tillgänglig i överflöd. De flesta timmerhusen kan uppdelas i kategorierna bostadshus, djurhus, förvaringshus och verkshus. Timmerhusen i Leksand och Övre Dalarna kännetecknas av utformningsmässig enkelhet, högkvalitativt virke och mycket gott hantverksutförande. De flesta husen byggdes av bönder efter gårdens behov, och med tiden utvecklades stor skicklighet i byggandet. Den stora skickligheten ledde till att timringskonsten också utvecklades till en viktig inkomstkälla för de »träklöka« Leksandsbor som begav sig på utsocknes arbetsvandringar. De ålderdomliga timmerhusen är idag en omistlig beståndsdel i vad som gör Leksands byar till speciella och trivsamma livsmiljöer. Här syns det att människor levat under mycket lång tid. Timmerhusen är byggda med omsorg i en lokal tradition som utvecklats och använts under flera hundra år, fram tills industrialismens intåg, mot 1800-talets slut och kring sekelskiftet år 1900. Eftersom alla äldre bostadshus i Berg är ombyggda eller kraftigt renoverade under 1900-talet och 2000-talet tillskrivs värden kopplade till den äldre timmerhuskulturen endast bebyggelsen som helhet, samt de få ekonomibyggnader från innan 1930 som finns kvar. Vid renovering av äldre gårdar bör en utformning som samstämmer med rekommendationerna i denna skrift eftersträvas.

Värden/var varsam med:

- Att husen är byggda i trä eller knuttimrade, samt att de äldre husen ofta har en genomgående enkel karaktär utan onödiga utsmyckningar.
- Knuttimrade ekonomibyggnader – djurhus, förvaringshus och verkshus uppförda innan 1930. Äldre knuttimrade ekonomibyggnader är en omistlig beståndsdel i byarnas karaktär och bör inte flyttas, rivas eller väsentligen förändras.

Låg, tät och ofärgad eller faluröd bebyggelse

Även om de äldre husen i Leksand är unika och i sina detaljer bär många olikheter som gör varje gård speciell, finns flera gemensamma nämnare som starkt påverkar bebyggelsens karaktär. Ofta framträder bebyggelsen som ett gytter av tätt placerade röda hus med likartad storlek och form. Det är denna karaktär som kanske starkast kännetecknar byarna, och de aspekter av bebyg-

Enkelstuga

Parstuga

Sidokammarstuga

gelsen som bidrar till denna karaktär är därför särskilt värdefulla. Nästan alla hus i de äldre byklungorna är låga - sällan högre än två hela våningar. Många byggnader har dessutom en långsmal form eller bildar tillsammans långsmala längor som ingår i olika kringbyggda former. De flesta byggnaderna har också sadeltak med tegeltäckning. Att de flesta husen är färgade med falu rödfärg eller omålade i trä är också mycket viktigt för byarnas generella karaktär. Den faluröda färgen har dessutom historisk betydelse, då den präglar byarna i Övre Dalarna och Leksand sedan åtminstone 1800-talets senare hälft. Beträffande vita detaljer i form av exempelvis fönster, fönsterfoder, vindskivor och knutbrädor är detta värdefullt där det förekommer, eftersom även detta är en påtaglig beståndsdel i byns karaktär.

Värden/var varsam med:

- Den sammanhållna byggnadshöjden om högst två hela våningar.
- Tegel som takmaterial, i synnerhet befintliga enkupiga och tvåkupiga tegeltak.
- Den enhetligt förekommande ofärgade eller faluröda färgen. Avstå från att rödmåla naturligt grånade timmerhus. Dessa byggnader har en egen karaktär som i sig är värdefull, och som samspelar väl med sin omgivning även utan rödfärg.
- Vitmålade detaljer så som fönster, fönsterfoder, fönsteröverstycken, knutbrädor och vindskivor där de redan förekommer. Undvik att måla andra detaljer än fönster och fönsterfoder vita på ekonomibyggnader, eftersom detta ej förekommit i någon större utsträckning historiskt.

Kringbyggdhet

I Berg finns ett fåtal gårdar som är kringbyggda på två eller tre sidor. Dessa gårdar återspeglar hur bebyggelsen vanligen ordnades i det äldre bondesamhället i Dalarna, samt hur äldre kringbyggda gårdar utglesades från och med 1800-talets senare hälft. Den täta och slutna karaktären som bildas av dessa gårdar utgör en värdefull och tydlig karaktär som är miljöskapande och trivsamt. Den täta och slutna karaktären är dessutom typiskt för Leksand och Övre Dalarna.

Värden/var varsam med:

- Byggnader som bidrar till kringbyggda gårdstun på fastigheterna Berg 13:5, Berg 5:7, Berg 1:5, Berg 3:4 och Berg 11:3. Oavsett ålder bör sådana byggnader inte rivas eller flyttas. Byggnader som är placerade med fasader mot en bygata bör hanteras särskilt varsamt, eftersom sådana byggnader påverkar hela byns karaktär. Särskilt vär-

Vissa gårdstun i byn är delvis kringbyggda. Även om byggnaderna förändrats är strukturen intressant och värdefull. Berg 1:5.

Timmerhus från den moderna epoken, sannolikt uppfört under 1940-talet. Byggnaden är ett värdefullt exempel på hur detaljer typiska för nationalromantiken, eller dalaromantik, levde kvar länge i Dalarnas byar. Berg 6:5.

defulla är de gårdar som är kringbyggda på alla fyra sidor och som helt sluter sig mot omgivningen.

Modernistiska timmerhus

Under 1800-talet nådde industrialiseringen Dalarna. Efter hand ersattes böndernas timmerhusbyggande av nya tekniker, och timringskonsten kom istället att ägnas åt konstnärers och förmögna stadsbors sommarnöjen. Från mitten av 1900-talet återuppväcktes timmerhusbyggandet genom en medveten satsning. Särskilda timmerhusföretag etablerades och byggde timmervillor åt vanligt folk. Det blev även vanligt med fritidshus av timmer, ofta i fjällen eller i stugbyar. De timmerhus som uppfördes från och med 1900-talets mitt var ofta formgivna med inspiration från stiltypiskt modernistiska villor från samma period. Sådant som form, storlek, takvinkel och planlösning liknade ofta utformningen på andra samtida småhus. Det finns bland annat exempel på timrade suterränghus, något som annars starkt förknippas med 1960- och 1970-talens industrimässiga byggnadskultur. Det förekom även, om än inte alltid, att byggnaderna försågs med detaljer som anspelade på nationalromantiken och idéer om det äldre bondesamhället. På vissa hus förekommer exempelvis fantasifullt tilltagna allmogedetaljer så som fönsterluckor, stora och små blyspröjsade fönster med färgat antikglas, kronskorstenar och farstukvistar med rosmålningsmotiv i triangelfälten och svarvade hörnstolpar. Andra detaljer som tillhör dessa timmerhus är trädgårdsgårdar i fåbodstil och gårdsportaler med stolpar i rot. Bostadshuset på fastigheten Berg 6:5 har höga kulturvärden eftersom byggnaden bär ovanligt hög kvalitet beträffande detaljer, och tydligt återspeglar hur den nationalromantiska arkitekturstilens ideal påverkat utformningen av nya byggnader i Leksand långt in på 1900-talet. Öster om vägen från Berg 6:5 finns tre andra modernistiska timmerhus med kulturvärden, varav ett efterliknar en äldre parstuga.

Värden/var varsam med:

- Byggnadernas befintliga stomme och färgsättning beträffande helhet såväl som detaljer.
- Befintliga lertegeltak samt skorstenar i tegel.
- Befintliga blyspröjsade fönster där de förekommer. Befintliga äldre perspektivfönster med träkarm, där de förekommer. Fönsterluckor där de förekommer.
- Befintliga trädörrar och sidoluffer. Befintliga farstukvistar. Profilsågade hörnbrädor på farstukvistar och balkongfronter där det förekommer.
- Timmer- och rotvirkesportaler samt gårdsgårdar.
- Den befintliga utformningen på bostadshuset på Berg 6:5.

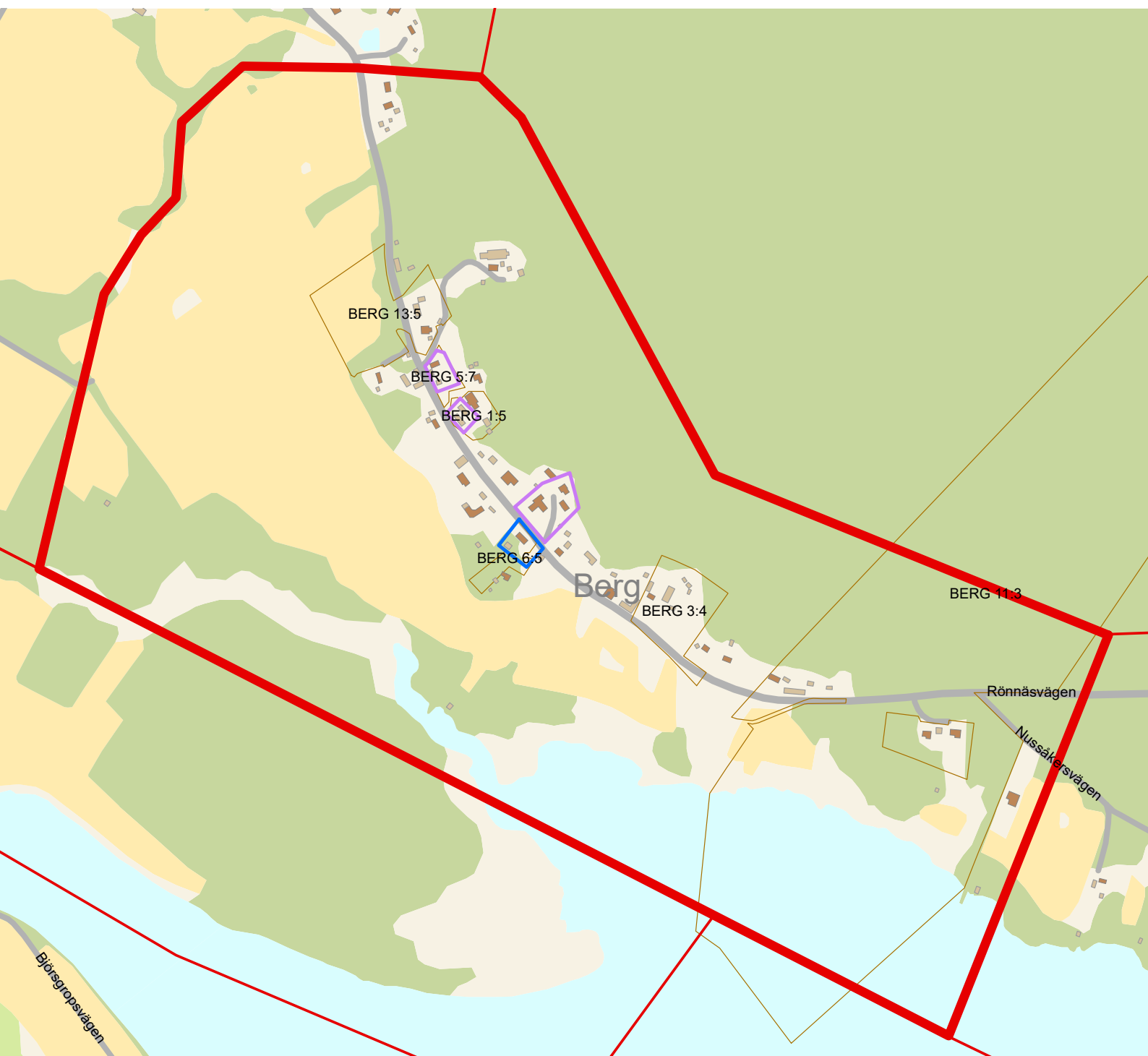

En samlad grupp av modernistiska timmerhus i sluttningsläge. Byggnaderna är sannolikt från 1960- och 1970-talen. Berg 6:4 samt 6:10.

Närbild på ett av de modernistiska timmerhusen, med många detaljer mer stiltypiska för nationalromantiken. Däribland vågiga vindskivor, blyspröjsade fönster och kronskorsten. Berg 6:5.

Värdekartan redovisar en klassificering av miljöer och bebyggelse enligt följande: *Röda områden* markerar större landskapsavsnitt och bebyggelseområden med kulturvärden eller mycket höga kulturvärden. Värdebärande egenskaper inom dessa områden kan exempelvis vara byggnaders färgsättning, skala och form, sammanhållen byggnadshöjd eller jordbrukslandskapets öppna och hävdade karaktär.

Lila områden markerar gårdar, byggnader, odlings- eller betesmark och bebyggelseområden som bedöms ha kulturvärden.

Blå områden markerar gårdar, byggnader, odlings- eller betesmark och bebyggelseområden som bedöms ha särskilt kulturvärde.

Vad är ett kulturmiljöprogram?

Ett kulturmiljöprogram är ett kunskapsunderlag framtaget för att tydliggöra kulturmiljöns egenskaper och karaktäristik, utan att dessa vägts mot andra intressen. När kommunen fattar beslut i detaljplaner och bygglov ska en avvägning göras mellan olika allmänna intressen, exempelvis kulturmiljöer eller naturvård, och enskilda intressen, som behovet av en större bostad eller en grannes önskan om utsikt. Det här beskrivs i Plan- och bygglagens (2010:900) andra kapitel. Genom att i förväg ta ställning till vilka områden som har särskilda värden och vad det är som gör området värdefullt förenklas kulturmiljöfrågan i den dagliga handläggningen, men beslutet om vad som är lämpligt att göra på en viss byggnad eller i ett visst område sker i det enskilda plan- eller bygglovärendet.

Ett kulturmiljöprogram kan innehålla beskrivningar av de kulturhistoriska värden som finns hos en byggnad eller en plats. Ett kulturmiljöprogram kan också beskriva miljöns historia, utveckling, nyttjande genom tiden och vilka delar och karaktärsdrag som finns kvar i området idag.

Avsikten är inte att kulturmiljöprogrammet ska vara en ”våt filt” över byggelsen, utan snarare att det ska vara ett verktyg för hur kommunen och fastighetsägare ska kunna använda, utveckla och tillvarata kulturmiljön för att skapa en attraktiv kommun och livsmiljö.

Kulturvärden

En kulturmiljö är sammansatt av en mängd egenskaper. En egenskap kan exempelvis vara en byggnads material, byggnadshöjd, fönstersättning, färg eller namn.

En egenskap är aldrig automatiskt värdefull. Ett värde tillskrivs alltid en miljö av olika människor i vår samtid. Personer med olika kompetenser och intressen tillskriver miljöer olika typer av värden. En byggnadsantikvarie kan bedöma att en miljö är särskilt värdefull eftersom den kan utgöra ett slags fysiskt källmaterial som berättar om det förflutna. Samhället kan använda sådana miljöer för att förmedla och konkretisera berättelser om vår historia och på så vis ge människor bättre möjligheter att förstå sin samtid. En arkitekt kan bedöma att en miljö är särskilt värdefull eftersom dess olika arkitektoniska parametrar skapar en vacker och trivsamt livsmiljö. En person kan också bedöma att en plats är värdefull eftersom hen har många minnen kopplade till den.

Det är väldigt viktigt att tydliggöra varför en egenskap tillskrivits ett värde och av vem. Då blir det möjligt att senare följa upp på väderingen och förstå varför den är gjord.

Vad och hur har vi bedömt?

I detta kulturmiljöprogram bedöms kulturhistoriska och estetiska värden, samt delvis även sociala värden. Begreppen förklaras i sitt sammanhang nedan. Alla värderingar är skrivna och utförda av byggnadsantikvarier vid Dalarnas museum. Begreppet kulturvärde används för att beskriva den sammantagna bedömningen mellan dessa tre värdeaspekter.

Äldre ekonomibygnader i timmer belägna intill den genomlöpande landsvägen mellan Romma och Rönnäs. De faluröda träbyggnaderna är en mycket viktig beståndsdel i kulturlandskapets karaktär.

Kulturhistoriska värden

Miljöer, platser och byggnader med kulturhistoriska värden bär på berättelser om det förflutna som av olika anledningar bedöms vara viktiga för vår samtid – eller att bevara för framtiden. I arbetet med Leksands kulturmiljöunderlag har berättelserna om det äldre bondesamhället, timmerhuskulturen, turismen i Leksand och industrisamhället bedömts som särskilt viktiga. De värderingar som finns listade i rapporterna och på hemsidan utgår ifrån bedömningar om hur olika platser, miljöer eller byggnader återspeglar olika aspekter av dessa berättelser. På platser där andra intressanta berättelser tydligt framträder har även dessa medtagits i bedömningen av byns olika värden. Det kan exempelvis beröra anknytningar till välkända historiska personer eller lokala traditioner som är särskilt viktiga för en specifik by. I Leksands-Noret återspeglas delvis andra berättelser än i byarna, varför bedömningsgrunderna där skiljer sig från byarna. Miljöer och byggnader som inte förändrats nämnvärt under de senaste 40-50 åren värderats generellt högt i detta kulturmiljöprogram. Detta beror på att ovannämnda berättelser mer tydligt kan utläsas ur de miljöer som inte nämnvärt förändrats under senare tid.

Estetiska värden

Miljöer, platser och byggnader med estetiska värden bedöms ha stora utseendemässiga och upplevelsemässiga kvaliteter idag. Det kan röra sig om byggnader som är uppförda med stor hantverksmässig skicklighet och högkvalitativa material, landskapsrum där bebyggelsen och landskapet tillsammans bildar trivsamt eller miljöer som är synbart gamla och bär många spår av tidens tand. Bedömningen av estetiska värden har utförts av Dalarnas museums byggnadsantikvarier och har i första hand gått ut på att fånga upp och värdesätta landskapets och byarnas unika karaktär beträffande färgsättning, volymer, former och placering i landskapet. Landskapets karaktär berättar oftast en viktig berättelse och har därför kulturhistoriska likvärdighet som estetiska värden. Den värderingstext som i rapporter och bykaraktäriseringar benämns Låg, tät, faluröd eller ofärgad bebyggelse är den enda som helt och hållet utgår ifrån en estetisk bedömning av byarna.

Sociala värden

Miljöer, platser och byggnader som väcker känslor och är betydelsefulla för grupper eller enskilda personer har sociala värden. I detta kulturmiljöprogram har sociala värden endast undersökts översiktligt genom ett inledande församråd där allmänheten fått möjligheten att lämna in förslag till miljöer att ta med i kulturmiljöprogrammet. Vi har i största möjliga mån bejakat dessa förslag i inventeringsarbetet, och tagit med miljöer som framträtt i församrådet när vi besökt aktuella byar och platser i inventeringsarbetet.

Biologiskt kulturarv

Enkelt uttryckt är biologiskt kulturarv natur som berättar om kultur. Allt från enskilda träd till hela landskap kan berätta historien om den mänskliga närvaron. Eftersom berättelserna förmedlas av något levande ligger det i sakens natur att det biologiska kulturarvet befinner sig i ständig förändring- det kan vara kortlivat men kan också fortleva i århundraden.

Biologiskt kulturarv är resultatet av människans möte med det levande i naturen. Genom att förstå detta möte kan vi förklara det vi ser i landskapet och visa vad som behövs för att ta vara på olika värden i landskapet.

Det biologiska kulturarvet kan handla om enskilda träd och buskar som formats av människan, som träd som planterats i en allé eller hamlats för att lövet ska kunna användas som foder till djuren. Det kan även vara större landskap, som fåbodvallen med hackslog, med den omgivande skogen som brukats för bete och där vallkullorna gjort ristningar i träden där de rastat. Det kan även vara det brukade landskapet runt och inne i byn, med ängs- och åkermarker.

Fastighetsbeteckningar och GDPR

I kulturmiljöprogrammet anges fastighetsbeteckningar för att visa på var det finns värden, i exempelvis en miljö eller byggnad. Fastighetsbeteckningar kan anses vara personuppgifter.

För att behandla personuppgifter i kommunens verksamhet måste data-skyddsförordningen (GDPR) följas vilket betyder att det ska finnas stöd i en av de rättsliga grunder som återfinns i GDPR. För att använda fastighetsbeteckningar i kulturmiljöprogrammet hänvisas till GDPR:s artikel 6.1.e, att behandlingen är nödvändig för att utföra en uppgift av allmänt intresse eller som ett led i kommunens myndighetsutövning. Uppgifter av allmänt intresse enligt artikel 6.1.e. ska exempelvis ha stöd i lag eller annan förordning. Obligatoriska uppgifter som ålagts kommuner att utföra, exempelvis bygglovgivning, översiktsplanering och detaljplanering enligt plan- och bygglagen, är av allmänt intresse. För att kunna ta väl avvägda beslut i bygglov och detaljplanering men även för att allmänheten ska kunna följa plan- och bygglagen även i de fall det inte krävs myndighetsutövning (exempelvis bygglov), behövs bra kunskapsunderlag kring kulturmiljöns värden och var de återfinns, geografiskt. Relevanta lagrum återfinns i plan- och bygglagen:

- 2 kap 3 § om att planläggning ska göras med hänsyn till de kulturhistoriska värdena,
- 2 kap 6 § om att planläggning, bygglovgivning och även vid åtgärder som inte kräver lov, ska bebyggelse och byggnadsverk utformas och placeras på ett sätt som är lämpligt med hänsyn till bl.a. kulturvärdena på platsen,
- 4 kap 16 § om reglering av kulturhistoriskt värdefull bebyggelse i detaljplan,
- 8 kap 13 § om förbud mot förvanskning av en byggnad som är särskilt värdefull,
- 8 kap 14 § om att underhåll ska göras varsamt så att byggnadsverkets kulturhistoriska värde bevaras och
- 8 kap 17 § om att ändring och flyttning av byggnad ska göras varsamt så att dess kulturhistoriska värden tas tillvara.

För att enkelt och exakt ange läge är det mest lämpligt att använda fastighetsbeteckningar, som sällan ändras och när de ändras så kan deras historiska utsträckning spåras i Lantmäteriets förrättningsakt.

Dalamodernistiskt timmerhus med särskilt kulturvärde längs bygatan i Berg. Byggnaden kan bland annat berätta om hur timmerhuskulturen utvecklades och återaktualiserades under 1900-talet och är därför värdefull. Berg 6:5.

LEKSANDS
KOMMUN

LÄNSSTYRELSEN
DALARNAS LÄN

 Dalarnas
museum